Gurbanul/Zarizanul - un rit de început; sensuri, semnificații, stratificări

În mai multe sate și comune din zona de sud a țării, se desfășoară și în zilele noastre, la 1 februarie de Sfântul Trifon, un obicei legat de cultura viței de vie, ale cărui origini este posibil să se afle în milenare ritualuri dionisiace, extinse din spațiul elenic spre nord, în cel traco-iliro-getic (de dinaintea sau din timpul colonizării romane), dar a cărui denumire actuală este cu mult mai nouă, vârsta ei fiind cu certitudine de numai câteva secole.

Respectivul obicei se numește **gurban** sau **zarizan** și este, așa cum aveam să constat din bibliografia de specialitate, o componentă neglijată a culturii spirituale din contextul obiceiurilor agrare.

Deși înrădăcinat în straturi adânci de credințe și reprezentări mitico-religioase, descrierea și explicarea acestui obicei nu au fost decât parțial înfăptuite, iar aspectul terminologic nici măcar nu a fost luat în seamă.

Gurbanul sau **zarizanul** mai este denumit și **Trifănitul viilor** și constă într-un ritual ce cuprindea *„ocolitul și stropitul cu apă sfințită, în ziua de* «Trif » *a culturilor respective. Scenariul (...) mai includea tăiatul cu cosorul a corzilor de viță, cinstirea butucului de viță cu bundărete, aliment ritual (...) și se încheia cu mari petreceri ținute pe plaiuri, la plantațiile de viță de vie"*[1].

Acest obicei se înscrie în străvechiul calendar popular, care a avut dintotdeauna un caracter agrar și consta dintr-un ansamblu mitico-ritual format progresiv în jurul unei practici agricole milenare.

Păstrat cu aproape toate rosturile sale inițiale în Bulgaria, unde sărbătoarea se întinde pe parcursul primelor trei zile ale lunii februarie, când este celebrat Sfântul Trifon, patronul viilor, figura centrală a riturilor care au loc cu această ocazie, denumit popular Trifon Zarezan, personificare arhaică a vegetației și a întoarcerii la forțele vitale[2], prilejuiește și la noi până astăzi unele practici și rituale specifice.

Atestat izolat, mai ales în localitățile unde sunt prezente comunități bulgărești (în lucrarea noastră vom folosi, spre exemplificare date referitoare la desfășurarea obiceiului în comuna Bragadiru, județul Teleorman și în comuna Ciocănești, satul Sârbi, județul Călărași), **gurbanul** de aici, departe de a mai păstra repertoriul amplu al gesturilor rituale semnalate în unele sate din Bulgaria, pare astăzi o întâmplare mai degrabă spontană a unei mici părți din colectivitate, păstrând totuși, chiar fără grandoarea desfășurării de acum cel puțin 10-20 ani, unele *„roluri ce nu le desmint pe cele pe care le-au servit ele de veacuri"*[3].

Gurbanul este un rit de început, primul dintr-un ciclu de activități agrare, care vizează permanentizarea rodului viu prin transferul său de la o recoltă la alta, prin tăierea și înlăturarea coardelor moarte, uscate ale viței de vie și prin udarea cu vin, produsul rodului trecut, a acelor vii menite a aduce noua recoltă.

Iată, de exemplu, ce aflăm despre sărbătoarea **Gurbanului** la Bragadiru (județul Teleorman):

Știam că obiceiul are o vârstă care amintește de *„antichitatea dacă sau trică de unde își trage originea și se păstrează aci cu valoarea lui de unicat. Altădată am mai aflat că* ***Gurbanul*** *s-a constituit într-o sărbătoare a viei și vinului și prin formele sale de manifestare este legat de cultul material al viței de vie. Am aflat că această manifestare, la care participă tot satul, se desfășoară începând cu 1 februarie, în fiecare an, în plaiul viilor. Am ținut să fiu prezent în zorii zilei, când satul tot se deșteaptă cu gândul la* ***Gurban.***

De dimineață, chiar foarte de dimineață, pornesc bărbați de toate vârstele, îmbrăcați gros pentru a înfrunta gerul, care prin părțile locului încă mai mușcă în februarie. Toți poartă pe cap coronițe din coardă de viță uscată. Cu traistele doldora de mâncare și cu vin în tiugă, se strâng în cete și se îndreaptă către vii.

Mi s-a spus că spectacolul deplasării sporește în frumusețe în iernile în care drumurile sunt troienite de zăpadă. Atunci oamenii pornesc cu săniile trase de cai împodobiți cu zurgălăi, cu panglici și cu joarde de viță în jurul căpestrelor.

Ajunși la vii, oamenii aprind focuri și, până când acestea se ațâță,

[1] Ghinoiu, Ion, *Panteonul românesc, Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p.194.

[2] Valchinova, G., *La menace et la taille rituelles de la vigne: deux pratiques de la Saint-Tryphon (Bulgarie)*, dans *Les Plants et les Saisons (Calendriers et Representation)*, Collection Ethnologies d'Les Correspondance de Civilisations, 1990, pp. 141-142.

[3] Pop, Mihai, *Obiceiuri tradiționale românești*, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1976, p. 6.

fiecare, la via lui, îndeplinește un anumit ritual: dezgroapă sticla de vin bine ascunsă de cu toamna de la cules, stropește câteva vițe cu vin din sticlă, taie joarde de viță.

Totul semnifică dorința de a obține rod și în anul următor. Toți cei prezenți la ***Gurban*** *se adună în jurul focurilor și petrec până noaptea târziu, când pleacă cu gândul la* ***Gurbanul*** *de anul viitor.*

Am văzut bărbați de toate vârstele care, la 1 februarie, s-au îndreptat spre Măgura Viilor, de la Bragadiru, să sărbătorească ***Gurbanul****"*[4].

O altă informație relativă la participanți este oferită în *Dicționarul de obiceiuri populare de peste an*[5]: *„****Gurbanul*** *viilor este un ceremonial bahic, în ziua lui Trif Nebunul, desfășurat în câmp, la plantațiile de viță de vie, cu participarea bărbaților și continuat în sat, cu participarea celorlalți membri ai obștei".*

„Ce se întâmplă în ziua Sfântului Trifon, supranumit Trif cel nebun, este stăpânul și patronul nu numai al lupilor, ci și al omizilor, gândacilor și al tuturor gujuliilor celor stricăcioase (...), de aceea această zi se serbează ca să nu se înmulțească gujuliile și cu deosebire omizile și să nu strice pometurile și semănăturile (...) Unii (...) cheamă în ziua acestui sfânt pe preot de face agheazmă cu care stropesc pomii și semănăturile, precum grâiele, oarzele și altele. Iar podgorenii, în Muntenia, se duc în ziua de Sf. Trifon cu preotul la vii și fac sfeștanie viilor, anume ca acestea să fie roditoare, pline de mană și păzite de grindină."

Când sunt întrebați despre **gurban** (obicei care în aceste locuri se numește și **zarizan**), oamenii din comuna Ciocănești, satul Sârbi devin nostalgici și se întorc în trecut:

„Asta este obiceiul nostru din străbuni, noi așa am pomenit. Se adunau bărbații cu mâncare, bătrânii vorbeau numai bulgărește, cei tineri cântau cu cobza și cheful ținea până noaptea târziu."[6]

„Este un obicei pe care l-am apucat din bătrâni, de copii. Pe atunci se lăsau sticle cu vin de toamna, în pământ. Se petrecea bine, veneau și cu armonica. Târziu veneau în sat și intram din casă în casă. Dar lumea era altfel, mai bună."[7].

„Este un fel de rugă, o credință a noastră ca s-avem roade bune și bogate și în anul care a început. Pe vremea lui Ceaușescu s-a mai răspândit, adică s-a prăpădit, dar ce frumos era când auzeai dimineața la poartă: Haidi bre, hai la Zarizan."[8].

„Dacă noi vom mai trăi până la 80-90 de ani, obiceiul o să mai fie, dacă rămân doar tinerii, nu. Tinerii sunt doar curioși. De aceea au venit azi cu voi. Mulți ne-au refuzat."[9].

Dintre toți, Dumitru Dicu, cel care pare de altfel și *„starostele"* acestei mici *„oști"*, este și cel mai hotărât:

„Chiar dacă nu ar fi mers niciunul, eu astăzi tot veneam aici. Singur. Așa am pomenit din bătrâni și nu puteam să nu vin la via mea să o tai. Astăzi este o rugăciune pentru Dumnenzeu și pentru rod."

Discuțiile preced gesturile ceremoniale, care se desfășoară mut, ca într-o biserică. Fiecare la via sa devine un fel de preot: taie coardele uscate, dar și câteva cu sevă, în semn de sacrificiu pentru noua recoltă, toarnă vin din anul trecut la capătul fiecărui rând și aprinde lumânări pe care le înfige în zăpadă. Se închină și face rugăciuni. Se spune că via va rodi dacă tai cel puțin trei butuci.

Din coardele tăiate se face focul, în jurul căruia încep să se spună din nou povești. Se bea vinul rămas, se mănâncă bucatele aduse și se fac urări:

„S-avem roade bune și bogate!
Sănătate și rod bogat să dea Dumnezeu!
De la noi mai puțin, de la Dumnezeu mai mult!".

Sărbătoarea populară a Sfântului Trifon, cunoscută în Bulgaria sub numele de **Trifon Zarezan** sau **Trifonici**, a păstrat o desfășurare complexă (ea durează trei zile), ansamblul ritual conținând pe lângă ideea centrală de reînviere a vegetației viticole, de ameliorare a culturii viței de vie, în vederea obținerii unui aport de struguri și de vin și o serie de alte activități cum ar fi: *„prepararea mâncării rituale (pâine rotundă, găină sau pui fiert și ouă), asistarea la slujba religioasă de Sfântul Trifon (fiecare familie ia de la biserică un recipient de apă sfințită cu care va uda via înainte de a fi tăiată), rugăciuni și binecuvântări, tăierea propriu-zisă a viei, urmată de consumarea în vie a mâncării rituale, udată din plin cu vin; în sfârșit, reîntoarcerea solemnă, acompaniată de cântece și de dansuri specifice."*[10].

Ritul *„trifonizării"* cuprinde și amenințarea simbolică adresată plantelor sterile, care se aplică, prin extensie, animalelor sau oamenilor. Și la noi Sfântul Trifon era invocat în ziua de 1 februarie de pomicultori pentru protecția livezilor.

Acum *„se făceau sfeștanii în livezi și se stropeau pomii cu apă sfințită. Local, pomii care nu au rodit în anul încheiat, erau amenințați cu tăierea (Muscel)"*[11].

---

[4] Chirea, Fernande, *Plai de baladă*, Editura Sport-Turism, București, 1984, pp. 334-335.
[5] Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an, Dicționar*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 125.
[6] Inf. Dumitru Dicu, 74 ani.
[7] Inf. Dumitru Tudoran, 75 ani.
[8] Inf. Marin Ștefan, 65 ani.
[9] Inf. Ion Jecu, 74 ani.
[10] Valchinova, G., *op. cit.*, p.143.
[11] Ghinoiu, Ion, *Panteonul românesc*, *Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, *loc. cit.*.

***

Deși practicarea obiceiului data din perioada romană sau pre-romană, denumirea sa este cu mult mai nouă, cuvântul **gurban** avându-și fără îndoială originea în turcescul kurban „*jertfă*", la rândul său originar din arabul **kurban** „idem", în ambele limbi semnificația este legată de domeniul islamului.

Ca urmare a expansiunii și îndelungatei stăpâniri și influențe otomane, termenul a trecut în toate limbile balcanice, cunoscând adaptări importante în ceea ce privește aspectul semantic (în sensul extinderii treptate a arei acesteia) și chiar în ceea ce privește domeniul formal.

Astfel, în sârbo-croată s-a menținut forma orientală **kurban** și sensul fundamental de „*jertfă*"[12].

În albaneză regăsim aceeași formă, **kurban**, și același sens de bază, cu deosebirea că există o mai mare diversitate a derivatelor și a compușilor, care determină la rîndul ei o mai mare arie semantică: „*jertfă, victimă, sacrificiu; a sacrifica, a jertfi cu prilejul Paștelui; a se sacrifica pentru patrie sau pentru o persoană*"[13].

În bulgară **kurban** înseamnă „*jertfă, aducere de jertfă*", dar și dialectal, „*rugăciune, masă ceremonială cu închinarea (sacrificiul) unui miel, un fel de mâncare din carne tăiată în bucăți mici, fierte cu apă*".

Aici se cunosc, dialectal, și derivate cum ar fi **kurbanța** „*lingura mare de lemn pentru împărțitul curbanului*", kurbanț, **kurbanlâc** „*un fel de cuțit*" (Gabrovo), dar și toponime cum ar fi **kurbanca** sau antroponime cum ar fi **kurbanov**[14].

În limba română cuvântul a fost înregistrat cel mai devreme la sfârșitul secolului al XVII-lea sub formele de **corbán**, **curbán**, cu sensurile de „*jertfă, sacrificiu*", „*animal sacrificat*", la Dosoftei și la D. Cantemir. Ulterior au fost atestate și variantele curbam, gurban, ultima în poezia populară:

„Și la masă le punea (pe jupânese)
Mare gurban că făcea"[15].

Cuvântul există și în dialectul aromân, sub forma **curbáne**, corespunzând celei grecești dialectale **kurmpáni** și având sensurile „*jertfă, sacrificiu*", iar de aici „*miel fript, masă, petrecere mare*".

Curbanea se face la sărbători mari, la nunți sau când se întoarce cineva care s-a înstrăinat de mult sau când cineva scapă de la un pericol mare[16].

[12] Stok, Petar, *Dictionnaire etymologique de la langue croate ou serbe*, Academie Jougoslave des Sciences et des Beaux-Arts Zagreb, II, 1971, p. 242.
[13] Leoti, Angelo, *Dizionario Albanese-italiano*, Roma, 1936, p. 528.
[14] *** *Bălgarski etimologičen rečnik*, tom III, Sofia, 1980, p. 144.
[15] Mateescu, *D.C.R.I.*, partea II, București, 1940, p. 1014.
[16] Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân*, Editura Academiei, București, 1974, p.414.

Cunoașterea datelor și a faptelor menționate mai sus conduce, în esență, la următoarele concluzii:

1. **Curban** este un termen oriental, la origine arab, trecut de aici în turcă, cu sensul fundamental de „*jertfă, sacrificiu*", legat de ritualul islamic.

2. Prin turci, termenul a pătruns în Peninsula Balcanică, devenind cu timpul cunoscut în toate limbile din această parte a Europei, între care și limba română.

3. În condițiile în care, în acest spațiu, islamul nu a ajuns să fie reprezentat în mod compact decât în micul teritoriul european al Turciei, cunoscând în rest doar insule mai mari sau mai mici, reprezentate prin minoritățile turco-tătare, prin unii albanezi, sârbi și bulgari, statutul și semnificația avute în Orient de acest termen nu s-au menținut decât în zonele respective, împreună cu forme derivate sau compuși, cum ar fi **curban bairam**. La noi, acești termeni se întâlnesc în limba tătarilor din județul Constanța unde, în comuna Mihail Kogălniceanu (pentru a da numai un exemplu), este o veche vatră tătărească. „*Strâns legați de credința musulmană, vorbind aceeași limbă strămoșească, tătarii de pe aceste locuri au reușit să-și păstreze identitatea (...) și să-și conserve obiceiurile. Cele mai importante sărbători calendaristice, Ramazan Boyeram și Curban Boyeram, se sărbătoresc prin prepararea de mâncăruri tradiționale și vizite la rude și cunoscuți*"[17].

4. Depășind asemenea zone și pătrunzând prin uzul limbii într-un spațiu spiritual diferit, preponderent creștin, al Peninsulei Balcanice, cuvântul a suferit modificări importante, pierzându-și statutul inițial, adaptându-și semnificația de bază la alte realități. El a dobândit cu timpul noi și surprinzătoare semnificații și a suferit chiar și mici modificări formale.

5. Una din situațiile cele mai elocvente în această privință este aceea din limba română, unde regăsim atât formele curban, corban, cu sensul de jerfă, sacrificiu în urmă cu circa trei secole (la Dosoftei și Cantemir). În anul 2001, dr. Narcisa Știucă, înregistrează în comuna Izvoarele, județul Tulcea, unde locuiește o comunitate greco-bulgară (a cărei ocupație tradițională a fost păstoritul și apoi agricultura și viticultura), termenul **corban**. În legătură cu ceremoniile acestei comunități aflăm că „*fiecare familie ține trei sărbători numite «corban»: corbanul satului, corbanul ocupației de bază și corbanul de cununie*".

Tot în limba română au putut fi înregistrate și formele **gurban**, **curbane**, cu sensul de „*masă, ospăț, petrecere*", în cazul cărora încă mai putem observa legătura cu sensul de bază și cu menirea ritualului de care

[17] Băncescu, Iuliana, *Tătarii din Kara Murat*, în *Buletin informativ*, nr. 8(111), Centrul Național al Creației Populare, august, 2001, p. 28.

acesta este legat, un ritual menit a exprima divinității recunoștința pentru ceva deja obținut, dar și solicitarea de ajutor pentru o înfăptuire viitoare (în cazul obiceiului agrar al **gurbanului**, rodul viței de vie din noul an, invocat într-un moment în care, o dată cu apropierea primăverii, apar primele semne ale unui nou ciclu vegetal).

Evoluția petrecută în această situație este oarecum asemănătoare cu aceea care s-a produs în cazul termenilor moșteniți din latină **comanda** *„a sacrifica"*, *„a face praznic"*, având ca punct de plecare latinescul **comandare** (=**commendare**) *„a încredința, a recomanda divinității, a înmormânta"*, cu deosebirea fundamentală că în situația de față a avut loc imixtiunea tardivă a unui element oriental, intrat în limba română în urmă cu câteva secole, pentru a ajunge apoi în circumstanțele unei anumite istorii să denumească un obicei agrar românesc, fără îndoială cu mult anterior.

Este și aici o mărturie a diversității, a stratificărilor succesive și a elementelor inedite pe care aceste stratificări, adeseori, le implică.

Bibliografie

******Bălgarski etimologičen rečnik*, tom III, Sofia, 1980.

Băncescu, Iuliana, *Tătarii din Kara Murat*, în Buletin informativ, nr. 8 (111), Centrul Național al Creației Populare, august, 2001.

Chirea, Fernande, *Plai de baladă*, Editura Sport-Turism, București, 1984.

Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an, Dicționar*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.

Ghinoiu, Ion, *Panteonul românesc, Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Leoti, Angelo, *Dizionario Albanese-italiano*, Roma, 1936.

Mateescu, *D.C.R.I.*, partea II, București, 1940.

Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân*, Editura Academiei, București, 1974.

Mihai, *Obiceiuri tradiționale românești*, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1976.

Florea Marian, Simon, *Sărbătorile la români*, volumul II, Editura Fundației Culturale Române, Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, 1994.

Stok, Petar, *Dictionnaire etymologique de la langue croate ou serbe*, Academie Jougoslave des Sciences et des Beaux-Arts Zagreb, II, 1971.

G. Valchinova, *La menace et la taille rituelles de la vigne: deux pratiques de la Saint-Tryphon (Bulgarie)*, dans *Les Plants et les Saisons (Calendriers et Representation)*, Collection Ethnologies d'Les Correspondance de Civilisations, 1990).

Dr. Corina MIHĂESCU,
Cercetător științific I, Patrimoniu Imaterial și Cultură Tradițională - INP